

Българите в Северното Причерноморие

изследвания и материали
том шести

ГРИГОРИЙ ЦАМБЛАК В ЗАПАДНОРУСКИТЕ ЛЕТОПИСИ (извороведски и историографски преглед)

Невяна Дончева-Панайотова

Староруската летописна традиция няма равна на себе си в другите славянски литератури. В многобройни местни летописи и общоруски летописни сводове се проследява световната и руската история от най-древни времена до късното средновековие. Ето защо в науката е общопризнато, че те имат първостепенно значение за проучването на политическата и културната история на средновековна Русия. Това означава, че нито едно историческо събитие и нито една историческа личност от епохата на руското средновековие не могат да бъдат проучени без свидетелствата и оценките на старите руски летописи¹. Естествено е те да се отчитат и при осветляване биографията на Григорий Цамблак – един от най-бележитите представители на Търновската книжовна школа и на българо-руското литературно общуване през XIV – XV век.

И наистина, повечето от биографите и изследвачите на Цамблаковата личност нерядко прибегват до свидетелствата на староруските летописи за по-вярното и по-пълното очертаване проявите на многостранното му обществено-политическо и културно-историческо дело. В много случаи обаче тези позовавания имат частичен и епизодичен характер. Днес информацията на староруските летописи за административно-църковната, обществено-политическата и литературно-творческата дейност на Григорий Цамблак може да бъде обогатена, съпоставена и анализирана благодарение на две важни обстоятелства: Първо, вече са издадени и проучени няколко десетки произведения на местната и централната летописна традиция в средновековна Русия. Второ, достойние на учените станаха и някои илюстрирани летописни

сводове, макар и все още необнародвани, които освен летописния текст съдържат и извънредно интересни илюстрации, обогатяващи с детайлите си летописната информация и подпомагащи нейната научна оценка.

На Григорий Цамблак посвещават специални статии едни от най-представителните произведения на изключително продуктивната местна и общоруска летописна традиция в средновековна Русия: Белоруско-Литовските летописи, Лвовската I летопис, Новгородските летописи, Никаноровата летопис, Холмогорската летопис, Новгородско-Софийските летописи, Въскресенската летопис, Уваровата летопис, Пискарьовската летопис, Московският летописен свод от края на XV в., Никоновата летопис, Степенната книга, Илюстрираният летописен свод от XVI в. и др. Разбира се, в тях е отразен руският период в живота и дейността на Цамблак (1406 – 1420 г.), наситен с драматични житейски обрати и големи творчески дела. С историческа конкретност се отличават летописните разкази за сложната и продължителна борба на Григорий Цамблак да заеме митрополитската катедра в Киев, за тържествената му хиротония на 15 ноември 1415 год. за киевски и литовски митрополит, за активната му църковна, политическа и книжовна дейност през най-зрелия период в неговия живот². При това в някои от тези летописи се откриват уникални сведения за Цамблак, които не са познати от други исторически извори – например за българската му народностна принадлежност, за отношенията му с литовския княз Витовт (1392 – 1430 г.), за времето и мястото на неговата смърт и др.³

В летописите са поместени по-обширни или по-кратки статии за най-важните събития в живота и дейността на Гр. Цамблак на руска земя. Те са разположени под годините 6922 (1414), 6923 (1415), 6924 (1416), 6926 (1418) и 6927 (1419). Това не означава, че всички летописи, които съдържат сведения за Григорий Цамблак (около 30 на брой) предлагат задължително под посочените години обстоен, фактологически богат и конкретен разказ за руския период в живота и дейността му. Повечето от тях разполагат своите известия само под някои от тези години и то в различни редакции, които обикновено не засягат същността на информацията, а предимно обема ѝ.

Текстологическите наблюдения над статиите за Цамблак в различните летописи очертават извънредно сложна картина на движение на информацията в резултат на съкращаване или добавки, на нови извори или нови политически и идеологически трактовки, на стилистични изменения и авторски предпочитания. Неслучайно се казва, че староруските летописи са без начало и без край. Сложното взаимодействие между местните и общоруските летописи, взаимопроникването помежду им, интерполирането и съкращаването на текстове в тях, напластяванията и редактирането в

продължение на векове довеждат до огромни затруднения при опитите да се разграничи изконната информация от следващите авторски и редакторски намеси.

Тук се предлага един пръв опит за систематизиране на летописните известия за Цамблак, което позволява не само те да бъдат проследени във времето и пространството, но и да се уточнят важни моменти от биографията и дейността на бележития църковник, политик и писател.

Текстологическите наблюдения, съпоставки и анализи на всички материали за Цамблак в местните летописи, от една страна, и в общоруските летописни сводове, от друга страна, очертават наличието на две основни групи летописни известия, които предлагат както различна по обем информация като цяло и по години, така и различни авторски и редакторски тълкувания и оценки на отразените моменти от Цамблаковата дейност в Русия. От своя страна всяка една от тези две основни групи включва по две редакции в зависимост от обхвата и детайлизирането на събитията и засвидетелствуваната гледна точка за тях. Веднага обаче трябва да се каже, че както между двете основни групи, така и между техните редакции няма сериозни дисонанси и противоречия. Напротив, всички те взаимно се преливат, допълват и обогатяват, очертавайки контурите на най-зрелия период в живота на големия църковен, политически и културен деец.

И така, каква информация съдържат местните руски летописи за Григорий Цамблак?

Най-напред, разбира се, вниманието е насочено към белоруските, литовските и западноруските местни летописи, които би трябвало да съдържат най-много и пълни известия за Григорий Цамблак поради обстоятелството, че неговата епархия като Киевски митрополит е обхващала земите на Западна Русия и Литва с епископски центрове Чернигов, Полоцк, Луцк, Владимир, Волински, Галич, Смоленск, Холмск, Червен, Туров. За съжаление, обаче, оказва се, че белоруско-литовските и западноруските летописи съдържат най-малко вести за Цамблак, макар да сочат поразително единство в информацията си с незначителни езиково-стилски, но не и смислови различия. От известните и публикувани досега 19 белоруско-литовски летописи, повечето от които са написани на старобелоруски (но има и на латински, литовски и полски език), статии за Цамблак съдържат следните 8 летописи: Никифоровата (от XV в.), Супрасълската (от 1520 г.), Слуцката (от първата половина или средата на XVI в.), Академическата (от първата половина на XVI в.), Летописата на Красински (от XVI в.), Летописата на Рачински (от втората половина на XVI в.), Румянцевската (от края на XVII в.) и Евреиновската летопис (също от края на XVII в.)⁴.

Почти всички белоруско-литовски летописи не са големи по размери и не са оформени като отделни книги, а са включени в сборници с различно съдържание. Това отчасти обяснява липсата на летописни статии за всички години, прекъсването понякога на изложението за няколко години или повествуването само за определени градове или отделни личности.

Най-ранното известие за Цамблак в белоруско-литовските летописи е поместено под година 6922 (1414). При това то е налице само в две от тях и не се открива в никакви други руски летописи. Единствено Никифоровата летопис (от XV в.) и Супрасълската летопис (от 1520 г.) сред "московските вести" за 1414 г. отбелязват "Тогда был Цамблук на Москѣ"⁵. Тази кратка вест е твърде любопитна, макар да остава изолирана от съвременната и по-късната местна и общоруска летописна традиция. Да се говори за пребиваване на Григорий Цамблак в Москва дава основание и неговото "Надгробно слово за митрополит Киприан", което според податките в него най-вероятно е било произнесено над гроба на митрополит Киприан в Московския Успенски събор през 1409 г.⁶ Не е изключено обаче, както свидетелствуват Никифоровата и Супрасълската летописи, през следващите години в хода на борбата за киевската митрополитска катедра и водените преговори с московския митрополит Фотий, Цамблак отново да е посещавал Москва.

Другата летописна статия за Цамблак, която се явява обща за посочените осем белоруско-литовски летописи е поместена под година 6924 (1416) и се отнася за избирането му за Киевски митрополит. Текстът и в най-старата от тях – Никифоровата – гласи: "Е лѣто 6924 по вожию попущению князя великыи Витовтъ зачѣсливъшю ему по своему хотѣнню, собравъ епископы рускыи, иже в области егѣ живущии: Федосии полоцкыи, грѣчии, Искыи черниговскыи, Деонисии луцкыи, Харитон володимерскыи, Бѣзфимей туровскыи, и тѣми епископы постави Киевъ митрополита Григория влѣгарина Цамблака мѣстаца новѣрѣ се днѣ"⁷. Както се вижда, тази летописна статия само регистрира избирането на Цамблак за киевски митрополит от петима епископи, които изпълняват желанието на великия княз Витовт, но не се загатва за противене от тяхна страна и липсват обвинения в неканоничност на избора. По съдържание текстовете на статията в осемте белоруско-литовски летописи са близки и не предлагат значителни смислови разночетения, но се налагат и някои уточнения. Докато Никифоровата, Супрасълската, Слуцката и Академическата летописи посочват точно имената на епископите, избрали Цамблак, то в летописите на Красински и Рачински, в Румянцевската и Евреиновската летописи се съобщава, че изборът е осъществен от полоцкия, черниговския, туровския, луцкия и владимирския епископи, но не се посочват имената им. Тези летописи предлагат и различно изписване на фамилното

име на Григорий Цамблак: Цамвлак, Цамивлик, Цамивлак. По-силно впечатление обаче прави нюансировката при определяне на неговата народностна принадлежност. Докато в първите четири летописи името му е придружено от уточнението *влѣгаринѣ* (или *волгаринѣ*, *волгарининѣ*), то в останалите летописи това уточнение гласи: *з Болгарское земли* / ... *поставилъ з великом княжествѣ Литовском митрополита на имене Григория з Болгарское земли Цамивлакѣ*/. В случая обаче явно не става дума за някакво смислово противоречие, а за различен начин на изразяване. Заслужава да се подчертае, че летописците обичат да отбелязват специално народностната принадлежност на църковните иерарси, когато те не са руснаци. Така сред епископите, избрали Григорий Цамблак по волята на Витовт, летописците придружават името на полоцкия епископ Теодосий с уточнението *гречий* / *грек*/. Така че, уточнението на народностната принадлежност на новоизбрания киевски митрополит Григорий Цамблак с думите "болгарин" или "з Болгарское земли" не е случайност, а логическа закономерност.

Западноруските местни летописи – Львовската I, Кратката Киевска летопис, Синописът – не прибавят нищо ново и съществено към биографията на Цамблак в сравнение с Белоруско-Литовските летописи. И тяхната информация се отнася само за избирането му за киевски митрополит, което показва връзката им с белоруско-литовската летописна традиция⁸. От тях само Синописът (кратко събраение от различни летописи) загатва за конфликта между княз Витовт и Московската митрополия, който послужва като мотив и оправдание за избирането на отделен киевски митрополит⁹. Това показва, че Белоруско-Литовските и западноруските летописи принадлежат към една обща летописна традиция, която, колкото и да е странно, предлага най-оскъдната информация за Григорий Цамблак, отнасяща се само до избора му за киевски и литовски митрополит. Необяснимо е премълчаването на други вести за именития църковник, като се има предвид, че в поместените летописни статии не се съдържат никакви обвинения към него и интронизацията му не е обявена за неканонична. По всичко изглежда това не е резултат от тенденциозен подбор на сведенията, а до реален арсенал от източници на информацията, от авторското и редакторското отношение към църковната и държавната власт и не на последно място от предпочитаната краткост в този тип местни летописи.

Любопитна картина представят местните летописи, възникнали в райони и центрове, отдалечени от Западна Русия и Литва, и които не са влизали в епархията на Григорий Цамблак като киевски митрополит. Някои от тях, като Псковските летописи (първа и втора), Новгородската III летопис, Двинският летописец и др. не съдържат изобщо сведения за него¹⁰. Други

пък, като Новгородската I (от края на XV или началото на XVI в.), Новгородската II (от края на XVI или началото на XVII в.), Софийската I (наричана още Новгородско-Софийска или Новгородска V летопис, от края на XVI в.), Софийската II (от XVI в.), Холмогорската (от средата на XVI в.) летописи и др. поместват освен статията за избирането на Цамблак за митрополит на Киев от свикания от княз Витовт Литовски събор от шестима епископи (под 1415 г.) и статии за други Цамблакови прояви, наличието на които свидетелствува повече за случайност в подбора, отколкото за системност в изложението на информацията. Така например освен статията за интронизацията на Цамблак, която е еднаква във всички посочени летописи, в Новгородската I летопис е поместена и статия за смъртта му, в Софийската I, Софийската II и Холмогорската летописи е поместена статия за спора на Цамблак с княз Витовт по въпросите на вярата, както и обвинителната грамота на московския митрополит Фотий срещу "църковния метежник" Цамблак¹¹. А има и местни летописи, като Ермолинската (от 70-те години на XV в.) и Никаноровата (от последната четвърт на XVII в.), които, макар да издават по-голямо внимание към Цамблаковата личност, пак предлагат статии само под годините 1415 и 1418, отразяващи същите събития, за които повествуват Новгородските и Софийските летописи¹². Това показва, че в местните летописи информацията за Цамблак има епизодичен характер в резултат на ограничената база от източници и естествено доминиращата местническа тенденция да се проследява предимно историята на съответното княжество, район или център. Покрай проникналите сведения за личности и събития от други райони се оказват и вестите за киевския и литовския митрополит Григорий Цамблак, но в тези летописи те са фрагментарни и случайни. Независимо от това те заслужават вниманието на Цамблаковите биографи и трябва да се използват при осветляване на цялостната му административно-църковна, обществено-политическа и литературно-творческа дейност.

БЕЛЕЖКИ

¹ За значението на староруските летописи вж. в: *История русской литературы X – XVII веков*. Под ред. Д. С. Лихачева. М., 1980, с. 30.

² *Епископ Нестор. Руски летописни известия за Киевско-Литовския митрополит Григорий Цамблак (1414 – 1419). Текстовете и коментари*. – В: Търновска книжовна школа. Т. 3, Григорий Цамблак. Живот и творчество. С., 1984, 340–346.

³ *Дончева-Панайотова, Н. Руският илюстриран летописен свод от XVI век за Григорий Цамблак*. – Търновска книжовна школа. Т. 4. Културно развитие на българската държава (краят на XII – XIV век). С., 1985, 76–84.

⁴ ПСРЛ, Т. XXXIV, Летописи Белоруско-Литовские, М., 1980, с. 33, 55, 73, 106, 140, 161, 209, 230. По-късните литовски и белоруски летописи, каквито са Литовската и жмойтската хроника (от 40-те години на XVIII в.), Хрониката на Биховец (от XVII в.), Баркулабовската летопис (от първата половина на XVII в.), Летописите на Аверка и на Панцирни (от втората половина на XVIII в.), не съдържат абсолютно никакви сведения за Григорий Цамблак, макар да проследяват историята на Великото Литовско княжество (наричано в тях Литовско, Руско, Жемонитско, Жмойтско) и на отделни местности на Белорус. Най-вероятно причина за това е късният им произход, както и обстоятелството, че в тях се проследява предимно историята на отделни градове. Вж.: ПСРЛ, Т. XXXII, Хроника Литовская и Жмойтская, и Быховца. Летописи: Баркулабовская, Аверки и Панцирного. М., 1975.

⁵ ПСРЛ, Т. XXXV, с. 33, 55.

⁶ *Дончева-Панайотова, Н. Кога и къде е написано "Похвално слово за Киприан" от Григорий Цамблак*. – Литературна мисъл, 1976, кн. 1, 150–155.

⁷ ПСРЛ, Т. XXXV, с. 33.

⁸ ПСРЛ, Т. XX, Львовская летопись. Ч. I. СПб., 1910, с. 230; *Краткая Киевская летопись от начала земли Русской*. М., 1876, с. 137; *Синописис*. Киев, 1861, с. 90.

⁹ *Синописис или краткое описание от различных летописцев о начале словенского народа...*, СПб., 1762, с. 185.

¹⁰ ПСРЛ, Т. IV – IV. V. Новгородские и Псковские летописи. СПб., 1848; ПСРЛ, Т. V – V. VI. Псковские и софийские летописи. СПб., 1851; ПСРЛ, Т. XXXIII, Холмогорская летопись. Двинский летописец. Л., 1977.

¹¹ ПСРЛ, Т. II, Новгородские летописи, СПб., 1841, 106–109; ПСРЛ, Т. III, Новгородские летописи, СПб., 1841, с. 135; ПСРЛ, Т. IV, IV. V. Новгородские и Псковские летописи, СПб., 1848, с. 259, 418–420; ПСРЛ, Т. VI, VI. Софийские летописи, СПб., 1853, 140–141; ПСРЛ, Т. XXXIII, Холмогорская летопись. Двинский летописец, Л., 1977, с. 96.

¹² ПСРЛ, Т. XXIII, Ермолинская летопись, СПб., 1910, 145–146; ПСРЛ, Т. XXVII, Никаноровская летопись, СПб., М.-Л., 1962, 98–99.